

Barandiaranen baloreak gaur egungo gizarteari aplikatuak

Asier Barandiaran Amerika¹

Los valores de Barandiaran en la sociedad actual

Barandiaran fue una persona arraigada en los valores cristianos. Pero por otro lado, el estar en contacto con culturas diversas le ofreció visiones diferentes y siempre apostó por la persona. Solía decir “Yo desearía que me recordaran como una persona que ha amado el amor”. La bondad, agudeza, honestidad, solidaridad, verdad, justicia, el trabajo bien hecho y una cadena larga de valores es lo que definen a Barandiaran.

Les valeurs de Barandiaran appliquées à la société d’aujourd’hui

Barandiaran était une personne aux valeurs chrétiennes très ancrées. Par ailleurs, il était en contact avec des cultures différentes ce qui lui fit ouvrir les yeux sur des points de vue différents, mais tout ce qu’il entreprit favorisa toujours l’humain. Il répétait souvent: “J’aimerais qu’on se rappelle de moi comme une personne qui a aimé l’amour“. La bonté, l’honnêteté, la rigueur, la solidarité, la vérité, la justice, le travail bien fait et bien d’autres valeurs caractérisent Barandiaran.

Barandiaran’s values in contemporary society

Barandiaran was rooted in Christian values. However, on the other hand, he offered different visions by being in touch with diverse cultures and was always committed to people. He would often say ‘I hope I will be remembered as a person who has loved love’. Kindness, sharpness, honesty, solidarity, truth, justice, work well done, and a long chain of values are what define Barandiaran.

¹ Lan hau LAIDA (Literatura eta Identitatea, UPV/EHU) ikerketa talde kontsolidatuaren baitan kokatzen da IT 1012/16, Eusko Jaurlaritzaren Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Sailak sustatua.

Erabilitako laburdurak

O.C.: (1972-1984) *Obras Completas de José Miguel de Barandiaran*. La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao.

JMB: Jose Miguel Barandiaran

JCB: Julio Caro Baroja

Sarrera

Ez gara gure baitakoak

Joxemiel Barandiaranen irudia erakargarria egin zait betidanik eta ezaguna iruditu zait ia betidanik. Barandiaranekiko dudan gertutasuna, hasteko, hontan oinarritzen dut: abizen berbera izateaz gain, hainbat ikuspuntutan bat nator berarekin eta bere bizitzan izen duen jarrerak beti liluratu eta harritu egin nau. Balore² asko zituen JMBek, eta baloreak zituelako balioak eransten zizkion egiten zituen gauzei ekarpen oparoa bilakatuz eta, azken finean, horrela bere gizatasuna hedatu egiten zen.

Hala da, JMBek ekarpen asko eta asko egin zizkion Euskal Herriko Aurre Historiari, Antropologiari, Palentologiari eta Entografiari³. Ni, ordea, euskal filologiaren arlokoa naiz eta nire JMBen balorazioa ohikoak ez diren zenbait alorretan oinarrituko da: 1. Euskara eta herri-literaturarekiko beraren arreta; 2. Apaltasuna; 3. Oztopoak aukera bihurtzeko gaitasuna; 4. Lana: balore harrobia. Horrela izendatu ditut alorrok eta ondorenean aletzen ahaleginduko naiz.

1. Euskara eta herri-literaturarekiko arreta

Denik ez da esan behar, baina ez denik ez da sinestu behar

Ez da ideia original bat, baina gizon handi honek erakutsitako gauzen artean hizkuntza eta kultura banaezinak direlako ideia dugu. Hizkuntza kultura baten gauzatzerik gorena dugu. Hizkuntza neurri handi batean immateriala da, jakina, baina ez horregatik garrantzi gutxiagokoa. JMBentzat hizkuntza nola edo hala ikertzea, euskaldunen ahozko produkzioari erreparatzea ezinbestekoa zen eta gainera kasu askotan hizkuntza izan da haren ikerketa askoren lehen gaia.

2 Baloreen gaian ez gara sartuko hemen. Jende askok onartzen du giza balorea norberaren gizatasunean (gizatasunaren alde onenetan) sakontzeko joera bat dela. Hona hemen Nieto Martinek ematen duen balorearen definizioa: "Los valores suelen definirse/ entenderse como un modelo ideal de realización personal que intentamos plasmar en nuestra conducta, sin llegar nunca a agotar dicha realización, y constituyendo una creencia básica a través de la cual interpretamos el mundo, damos significado a los acontecimientos y, naturalmente, a nuestra propia existencia [...]" Nieto Martín 2002:23.

3 Jose Miguel Barandiaran dagoeneko euskal kulturaren sinbolo bat bilakatu da, tamainaz txikia izan arren, erraldoi bat eta horren frogetako bat Santiago de Pablok koordinatu eta argitaratutako *100 Euskal Sinbolo* lana dugu (Tecnos, 2016), non JMB sinbolo bezala azaltzen zaigun, de Pablo 2016:198-199.

Dagoeneko egile honen ekarpena baloratzean arlo historiko, antropologiko edota etnologikoa oso landuak izan dira eta ez dagokit niri orain gauza berririk gehitzea. Beste aldetik, ez dirudi ahalegin handirik egin denik egile honek hizkuntza nola landu duen baloratzean eta horregatik ausartzen naiz zerbait ekartzera arlo honetan.

JMBen atal hau kokatzen hasteko, komeni zaigu aipatzea euskararen oinarri etnologiko eta antropologikoak bere ustez zeintzuk ziren. Nafarroako Unibertsitatean 1964tik 1978ra eman zuen etnologia ikastarotik hartuta daude (zehazki 1973-74 ikasurteko oharra da).

“Euskara ez dute euskal herritar guztiek hitz egiten, edo euskal arbasoek dituzten guztiak ez dira euskaraz mintzo. Euskal Herritarren artean gutxiengo batek egiten du euskaraz. Baina bai batzuen bai besteen ondare kulturala da, euskal komunitatearen ezaugarria da.

Batzuentzat, euskaldunentzat, ideiak eta sentimenduak adierazteko eta gizar-tean komunikatzeko bidea da. Askorentzat zapaltzen duten lurra adierazi edo ezagutzeko bidea da, lantzen duten lurra edo bizi diren paisaia ezagutzekoa. Euskal Herria osoan barrena bizi diren aunitzendako eta munduan barrena bizi diren euskal herritar askorendako [...] beren izena eta beren euskal jatorria adierazteko modu bat da euskara.

Euskara euskal komunitatearen pentsamendu eta jardueraren zenbait arloekin dago lotua. Horregatik euskararen hiztegiak beren kulturaren ezaugarriak eta beren historiaren faseak ere adierazten ditu.”⁴

Zentzuzko oinarri edo printzipioak ditu, edozeinek onartzeko modukoak. Onartuz gero, gainera, hainbat borroka linguistiko saihestuko genituzke batzuek eta besteok. 1916an JMB Ataungo Jentilbaratzan bere ikerketak egiten hasten denetik⁵, bere lan egiteko moduak izango dira: kanpo-lana, behaketa, indusketa, neurketa, eta abar (eta guztien konbinazioa). Horri gehitu behar zaio ahozko testigantzak jasotzearen prozesua, berak egina edo bere inguruko ikerketa talde batek egina. Horrelako transkribatutako testigantzak Barandiaranek berak sortutako *Eusko Folklore*⁶ argitalpenean agertzen hasiko dira.

Euskal etnologia eta arkeologia ikertzeko metodo berri horrek Wilhelm Wundt (1832-1920) irakaslearekin izandako elkarrizketan dauka bere jatorria, 1923an egonaldi bat egin baitzuen JMBek

Arestian esan bezala, 1921etik aitzina *Eusko Folklore* martxan jartzeaz batera, zenbait pasarte, anekdota, ipuin eta elezahar argitaratzen hasiko da. Batzuk berak bildutakoak dira. Beste batzuk bere lankide batzuek bildutakoak. Hasierako hartako kolaboratzaileak (Gerra Zibilaren artekoak) honako hauek dira (*Eusko Folkloren* agertzen

4 Beguiristáin, 2000: 99.

5 Aizpurua, 1999: 58-60.

6 Arozamena 2016.

dira haien izenak): Tiburcio de Ispizua, Félix de Zamalloa, Juan de Irurogetagoyena, Pedro de Maiz, León de Bengoa, Ricardo de Ragueta, Pedro de Atutxa, José de Etxabarri (O.C., II).

Bildutako ahozko testigantzei esker 1921ean jada euskal mitologiaren ezagutza zabala eta sakona zuen jada. Urte hartan (1921) Durangon emandako hitzaldi batean (O.C., V. 195-212) horrela erakutsi zuen Barandiaranek. Bere bizitzan zehar ezagutza horretan sakontzen joango zen, jakina denez.

Antzinako euskaldunen pentsamendu magiko eta mitologikoaren lekuko dira material haiek eta bilketa-lan hari esker izaki eta pertsonaia mitologiko haiek bizirik diraute gaur egun ere nola edo hala. Material haiek, beraien balio etnologikoarengatik ez ezik, beraien balio linguistiko, literario eta estilistikoarengatik ere oso baliotsuak izaten jarraitzen dute. Peru eta Mariren ipuinak⁷, esate baterako, XX. mendearen aurreneko hamarkada haietan bildu zituen JMBek. Transkripzioetan saiatzen da tokian tokiko mintzaira ondo eta leialki islatzen.

Aldiz, idazten zuenean, hizkuntzaren eredu estandarra erabiltzen saiatzen zen. XX. mendearen hasieran, ezaguna denez, eredu estandarrik arrakastatsuen gipuzkera osotua deiturikoa izan zen⁸. 1968ko urtetik aurrera gaurko Euskara Batua ezarri zen literaturarako eredu estandar bezala. 1968an JMBek 79 urte zituen jada, adinean sartua zegoen, baina hori ez zen oztopoa izan eredu estandar (orduan) “berria” erabiltzeko. Eta halaxe egin zuen.

Baina euskara baturako hurbilpen hartan lapurtera edo nafar-lapurteraren⁹ erabilerarekin nahastu egin zuen, ziurrenera eredu estandar martxan jarri berria aberasteko asmoz. Zergatik lapurtera? Hori aurrerago azalduko dugu.

XX. mendearen hasieran garbizaletasun lexikoa jarri zen modan, ezaguna denez. Sabino Aranek eta bere jarraitzaileek onartutako zenbait neologismo ere agertzen dira Barandiaranen idazkietan. *Lehen euskal gizona*, delako liburuan, abididez, *enda* (araza), *izkilu* (arma), *izpelki* (*bivalvo*)... hitzak aurkitzen ditugu. Jose Miguelen eskuizkribuetan ere neologismo batzuk aurkitzen ditugu (gero agian argitaratutako testuetan aurkitzen ez ditugunak). Esate baterako,

Euskalerriko Ikastola nagusia (<Euskal Herriko Unibertsitatea),
agertu bat (<bisita bat),
euskal-urrukuskiña (<euskal diaspora).

1920 urtearen inguruan Kortezubin bazuen informanteren bat edo beste eta zenbait istorio jaso zizkion. Transkripzioetan Mendebaldeko euskalkia ageri da, Gernika aldeko aldaera izanik. Ez da inola ere JMBen euskalkia, baina zehaztasun handiz dago jasota, eta koherentzia handiz. Bizkaitar ez den batentzat ez da erraza, adibidez, adizkiak

7 Xabier Kaltzakortak (1992) Peru eta Mariren ipuinen estudio paregabe bat egin du bere “Bizkaiko Herri-ipuinen idatziak” delako artikuluan eta bertan Jose Miguel Barandiaranen erreferentzia ere ematen du.

8 http://www.euskara.euskadi.eus/r59-lurcontd/eu/contenidos/termino/_c02449/eu_g_1950/g1950.html.

9 Gaur egun Koldo Zuazo hizkuntzalariaren banaketa dialektala oso onartuta dago. Banaketa horren arabera Saran hitz egin den euskara “nafar-lapurtera” litzateko, Ataunen hitz egin den euskeratik (“erdialdeko” euskalkian kokatua) desberdina neurri batean, Zuazo 2003.

ondo jasotzea, eta Barandiaranek ondo jasotzen ditu: (*deustezanak/ zittuzen/ euken, / deittela/ ... < dizkidatenak, zituen, zeukan, dadila*).

*Eusko Folklore*n bildutako transkripzioetan Sabino Aranek proposatutako ortografian oinarrituta dago. Ezaguna da ortografia sistema hura 1897an argitaratutako *Lecciones de ortografía del euskera vizcaíno* lanean oinarritzen dela. Mendebaleko ipuinak edota testigantzak transkribatzean, bokalarteko soinu sabaikaria (kontsonante-erdia) “j” grafemarekin irudikatzen da, Sabino Aranaren proposamenari jarraiki, baina ez Sabino Aranek asmatua, Pedro Pablo Astarloa¹⁰ idazle durangarrak erabiltzen baitzuen jada:

Bitoria > *Bitorija*

harria > *aríje*

azpian > *azpijen*

Beste adibide bat “r” gogorra edo litzateke, tildedun “r” batekin irudikatzen dena: aríje, etofíko, irugařen, gofi...

Gerra aurrean idazle askok jarraitu zuten korrante ortografiko hura. Batzuk aipatzearen, Lizardi, Lauaxeta, Orixe... izan ziren horietako batzuk.

Kontu morfologikoei gagozkiela, *atzizkiak* adierazteko, 80ko hamarkadan oraindik (bere esku-izkribuetan bai, argitalpenetan ez), apostrofe (´) baten ostean idazten zituen, Sabino Aranaren sistema ortografikoari jarraiki:

Lejona'n (Leioan)

Katalin'ek (Katalinek)

Dar-dar'en ipuie (Dar-darren ipuina)

Arlo linguistikoan ez ezik, arlo literarioan mugarri handiak dira honako lanak: *Euskal Mitologia* (1984) eta *Euskal Mitologiaren Hiztegia (Diccionario Ilustrado de la Mitología Vasca)*.

Hizkuntzari dagozkion kontuetan, zilegi bekit azken ohar bat egitea. 1954an Antonio Tovarrek Salamankako unibertsitateko Manuel Larramendi Katedra eskaini zion eta gutun bidezko harremanetan ikusten da JMBen interesa, euskal historia aurrea eta etnologia irakatsi eta ikertzeaz gain, hizkuntza ere ikertu behar zelako horretan; izan ere, inkesta linguistiko batzuk burutzeko proposamena egin zion JMBek Antonio Tovar hizkuntzalaritari¹¹. Honen guztiarengatik, ez da harritzekoa 1965ean Euskaltzaindiak JMB euskaltzain oso izendatu izana¹².

Herri literaturaren arloan, bereziki eragin handikoak izan ziren. Azken hiztegi hau Barandiaranen *Lan Osoaken* ere ageri da, azken alea izaki. Bere inkesten emaitzak modu sistematiko batean bildu zituen eta ahanzturatik erreskatatu egin zituen hainbat istorio, izaki mitologiko eta ipuin mirengarri. Erreskatatzeaz gain publikoaren esku utzi zituen horiek emaitzok¹³. Helduentzako literatura fantastikoa ez da oso landua izan euskaraz eta egin den kasuetan (batez ere haur eta gazte literaturan), Barandiaranek bildu eta

¹⁰ Estornés Zubizarreta 2016.

¹¹ Barandiaran Irizar 1995:13.

¹² 1928an dagoeneko Euskaltzain Urgazle izan zen izendatua, Aizpurua 2000:8.

¹³ Barandiaran Amarika 2011.

deskribatutako izakiak izaten dira agertzen direnak. Egile bat aipa genezake, bide horretatik doana: Juan Manuel Etxebarria¹⁴. *Gure fabulak bertsoz* (1996), *Gorbeia inguruko Etno-ipuin eta esaundak* (1995), *Euskitz* (2002) eta *Gabonetako ipuinak* (1994), lanekin¹⁵.

Ahozko literaturarekin jarraituz, JMBek eta bere lankideek bertsoak, koplak eta esaerak ehundaka biltzen dituzte. Hurrenkera kronologiko bati jarraiki, txiki-txikitatik entzun zuen bere gurasoengandik honelakoak:

Jesus, Maria, Jose
Santa Ana ta San Joakin,
goazen guztiok
zerura alkarrekin.

Gerra aurrean, Zeanuri (Bizkaia) herrian bertso-sorta bat jaso zuen non baserritarren arteko zenbait liskar aipatzen diren, eta baita herriko elizak izan zuen sutea kontatzen den (idatziz jarri arte, badirudi transmisioa ahoz izan zela) (O.C., II, 173-177). Bertsoen bilketa ere JMBen interesen artean zegoen eta horretan ere bere ekarpentxoak egin zuen. Horren frogagarri, adibide moduan eta Euskal Herriko beste mutur batera joanda, Zugarramurdin, Nafarroan Gau Zaharrean kantatzen ziren bertso batzuk bildu zituen 50eko hamarkadan. Herriari buruzko monografiko bat egiterakoan bildu zituen 1941. urtean. (O.C., XXI, 326-327). 12 bertso ditu eta 1941ean Kose Larzabal izeneko bati jaso zizkion.

Metodologia berriz ere gogora ekarrita, “La guía para una encuesta etnográfica”/ “Inkesta etnografikorako gida” delakoa (O.C. XX, 226-309) mugarri bat da, besteak beste, ahozko literaturaren edota herri literaturaren hainbat material jaso ahal izan baitira. *Atlas Etnográfico de Vasconia* Barandiaranek diseinatutako beste proiektu bat da, berak sortutako Etniker taldekoek aurrera eramán dutena.

Bada 1990etik Etniker Euskalerrria-k 7 liburuki argitaratu ditu, XX. eta XXI. mendeetako kultura tradizionala kontuan hartuta. Lehenengo liburukia *La alimentación doméstica* (1990) izan zen; jarraian *Juegos infantiles en Vasconia* (1993) *Ritos funerarios* (1995), *Ritos del nacimiento al matrimonio* (1998), *Ganadería y pastoreo* (2000), *Medicina popular* (2004) eta azkena, *Casa y Familia* (2011).

Haur munduari eskainitako *Juegos Infantiles en Vasconia* (1993) liburuki mardulean, ahozko literaturaren altxorarekin egiten dugu topo. Bertan (gaztelaniaz eta euskaraz) makina bat ipuin, sehaska-kanta, aho-korapilo, zozketa-formula, igarkizun eta abar luze bat topatzen ahal dugu Euskal Herrietan barrena bilduta eta asko eta asko bilduak izan diren arte ahoz belaunik belau transmitituak izan direnak.

14 “Escritor en euskera nacido en Zeberio (Bizkaia) en 1948. Doctor en Filología, trabaja como profesor. Correspondiente de Euskaltzaindia y miembro del grupo de etnografía Etniker, ha hecho investigaciones en el campo de la etnolingüística. Ha escrito tanto en dialecto vizcaíno como en euskera unificado”, Ibagutxi, 2013.

15 Jarraitzailea ez, baina Barandiaranen lanen ezaguna izan omen zen Erich Krois, FORSCHUNGSINSTITUT FÜR EUROPÄISCHE GEGENWARTSKUNDE erakundekoa (Europa Garaikiderako Ikerketa Institutua) eta esanguratsua da harekin jarri zela harremanetan Europako Literatura Hiztegia egiten ari zen garaian, 1955eko uztailean, Tubingako unibertsitatean JMBen erreferentzia eman ziotelako, Barandiaran Irizar 1995:22.

Orain arte aipatutakoak badu bere isla Euskal Haur eta Gazte literaturan. Hainbat hamarkadatan debekutan bizi eta gero, pasa den mendeko 80ko hamarkadan hezkuntza sisteman eskaera handia izan zen euskal testuena. Hamarkada hartan Elkar argitaletxeko "Axut" bilduma agertu zuen eta bertan euskal mitologia da nagusi (JMBek bildutako izaki mitologikoekin). Gerora eta azken urteotan beste titulu batzuk nabarmentzen ahal ditugu, sakon izateko asmorik gabe. Honek zerbait erakusten digu: Euskal Mitologia euskarri ezinbestekoa bilakatu da fantasiazko haur eta gazte literaturan: ARRIETA, Yolanda; CABALLERO, Maite (marrazkiak) (2012). *Basajaun eta Martin*. Erein, Donostia; OLAIZOLA, Jexux Mari *Txikilu* (2010): *Euskal mitologia haurrentzat*. Elkar, Donostia; OLAIZOLA, Jexux Mari *Txikilu* (2000): *Ausarta eta panpoxa Tartaloen basoan*. Elkarlanean, Donostia, eta abar.

Gaur egun JMB bera ia ia literatura pertsonaia bilakatu zaigun. Egin dizkioten biografiez gain, haur literaturan, adibidez pertsonaia bezala ageri zaigu, ilustrazioekin eta guzti *Jose Migel Barandiaran. Herria bibotzean zuen jakintsua* (Elkar, 2011) delako lanarekin, Txikilu (Jose Manuel Olaizola) idazleak egina¹⁶.

JMBek bere kulturari dion maitasuna hizkuntzara ere hedatzen da eta ez da baztertzaila. Joera hori zenbaitetan azaldu izan zuen hainbat konparazioekin. Esate baterako, atal hau ixteko Martin Ugalde idazlearekin izandako elkarrizketa batean hau zioen:

"Euskal Herria ez da geografia bat soilik, bertan bizi diren gizakiak ere bada, populazio bat da eta populazio horrek badu bere historia, oso historia zaharra; hainbesteraino ezen ez da Europa osoan hain mugarri argiak dituen euskal etnariarik bat ere. Gu, lorategi batean bezala, beste lore eta landare askoren artean, lore berezi bat gara, bizitzarako eskubidea daukaguna, besteak bezala. Ez dugu eskatzen besteak baino zainketa gehiago, baina bai eskatzen dugu besteak bezala tratatuak izatea; horixe dagokigu guri, are eta gehiago lore hori desagerrarazten ahalegindu direnean.

Guk ez dugu eskatzen inongo lorerik moztua izatea, bakar bakarrik eskatzen dugu gure lorea bizitzen uztea."¹⁷

2. Apaltasuna

Mundu akademikoan eta ezagutzaren munduan askotan harrokeria da arriskurik behinena. JMB sartu zen ezagutzaren munduan ere arrisku hori egon zitekeen. Oreka mantentzea, oinak lurrean izatea, pertsona guztiak errespetuz tratatzea, klase mentalitatean ez erortzea ez da lantegi erraza.

Hasteko, gertaera esanguratsu bat aipatu behar da, bere amarekin izan zuena. 15 urte izango zituen eta ordurako aurre-seminarioko bi ikasturte batera egin zituen eta

¹⁶ Olaizola 2011.

¹⁷ Ugalde 1974:46.

harroxko edota euforiko etorri omen zen etxera, Ataunera. Amak horrela ikusita, etxe ondoko sagardira eraman eta sagarrondoei begira: “Ikusten al dituk sagar-arbola hauek? Zenbat eta beteagoak, orduan eta apalagoak. Hik ere halaxe behar duk!”

Bizitza osorako geratu omen zitzaion ariman amaren lezio hori, amaren beste lezio asko bezala, eta horretan ahalegindu zen bere bizitza luzean.

Esanguratsua da, baita ere, beste gertaera bat. JCBek, ezagun denez, interesa zuen euskal kulturarekiko eta 1931n dokumentatzen dela jada, 16 urte zituelarik, historia aurreko indusketa batzuk egitera joan omen zen, Karrantza aldera (Bizkaia). Gero- ra, Itzeako jakintsuak onartuko zuen JMBekin eta Telesforo Aranzadirekin Bizkaiko Karrantzako kobazuloetan gehiago ikasi zuela Unibertsitateko geletan baino¹⁸. Antzinateko Historia ari zen ikasten orduan, Madrilgo Conplutensean. JCB-k noizbait aitortuko zuen: “Unibertsitatean irakasleen hamaika tabarra eta gogogabekeria jasan izan behar nituen... bitartean Barandiaranek oso ideia zehatzak ematen zizkigun me- todo historiko-kulturalari buruz, Malinowski ikertzaileari buruz, gizaki primitiboen artean zegoen Jainkoaren ideari buruz, Durkheim edo Wundt egileen pentsamenduari buruz,... Alegia, Bizkaiko kobazulo paleolitiko batean, apaiz katoliko baten ahotik gai unibertsitario gehiago ateratzen zen Madrilgo geletatik baino.”¹⁹

Izan ere, JMBen katedra, beraren bizitza gehienez, horrelako lekuetan zegoen: kobazuloetan, trikuharrien bila egindako ibilaldietan, bere etxearen sukalde edo egon- gelan. Handik zenbait urtetara, 1948an, JCB-k 34 urte zituelarik, Frantziako kongresu batean parte hartzeko ordaindu zion Barandiaranek. Frantziako historiaurreari buruz- ko elkarte bateko idazkaria izateko proposatu zuen, gainera, JMBek. Ez zituen bere lagunak ahazten Ataungo jakintsu txikiak.

1963an, Joxemiel Barandiarani egin zitzaion lehenengo omenaldi haietako batean (hark 74 urte zituela, hil baino 28 urte lehenago), Julio Caro Baroja genuen antolatzaile nagusietako bat eta hitzaldi honen egilea: “Barandiaran y la conciencia colectiva del pueblo vasco”/ “Barandiaran eta Euskal populazioaren kontzientzia kolektiboa”. Hi- tzaldi hartan Caro Barojak kontuan hartzen du nola bere maisua oso zorrotza izan den euskaldunen ahozko testigantzak jasotzerakoan, folklore, etnologia eta arkeologiarako oso lagungarria izan dela hori guztia²⁰. Horrelako omenaldiak ez zituen JMBek pro- bestu egin zizkieten bidegabekeriak salatzeke (besteak beste, Gasteizko apaizgaitegian karguak kentzea, elizgizon batzuegandik mesfidantzak eta azpijoko batzuk jasatea, eta bar). Beti utzi zuen kezka hori sinesten zuen Jaungoikoaren eskuetan²¹.

18 Maraña 1995:27-28.

19 Testu honen egileak euskaratua, Caro Baroja 1972:236.

20 *Homenaje a D. José Miguel de Barandiaran. Una jornada cultural en compañía del maestro*. Editorial Auñamendi, San Sebastián, 1966.

21 Velez de Mendizabal Etxabe 2015:35-36.

3. Oztopoak aukera bihurtu

Sutan jartzean probatzen da nolakoa den eltzea
Euskal esaera zaharra

Apala izateak ez dakar uzkur edo herabe izatea. Errealismoz, baina itxaropenez (Kristaua zen aldetik, itxaropena euskarri bat iraunkorra izan zen berarentzat), oztopoak aukera bilakatzen ikasi zuen bere bizitzan zehar. Ataungo eskolan, Baliarrainen eta Gasteizko seminarioan hizkuntzaren oztopoarekin egin zuen topo. Euskaldun pe-toa izaki, herri euskaldun bateko semea, gaztelania erronka bilakatu zen. Seminarioko azterketa egiterakoan, aztertzaileak, Liborio Azpiazuk, esan omen zion latin gehiago zekiela gaztelania baino, eta ikasi behar zuela. Horixe ikasiko zuela, maisutasunez bere lan zientifiko eta dibulgatibo askotan frogatu zuenez. Baina frantsesa, alemanera eta ingelesa ere ikasi zituen gerora²², hainbat bibliografia eta hainbat herrialdetako pertsonekin harremanak oztoporik gabe izateko.

Gasteizko apaizgaitegian egon, estudiatu, irakatsi eta bizi behar izatea (30 urtez izan zen), zenbait jakintza arlotan sakontzeko aukera bilakatu zen. Natur Zientziak oso gogoko zituen eta horretan sakondu zuen. Fisika irakaslea ere izan zen seminarioan. Maisu ikasketak ere burutu nahi izan zituen eta burutu ere (bi udatan), nahiz eta, diru gutxi zeukala tarteko, titulua ez zuen eskatu. Geologia eta Paleontologia ikasgaiak egin zituen, baita ere, Valentziako Unibertsitatean zegoen irakasle batekin gutun-bidezko hartu-eman batzuen bidez.

Filosofia eta Teologia ikasketak 9 urtetan egiten ziren eta berak 8 urtetan egin zituen, ondo egin ere. Horrekin soilik konforme ez eta erlijioen historiekiko jakin-mina sortu zitzaion. Horretan sakontzeko Alemaniara jo zuen, Leipzig-era, han Herrien Psikologiazko ikastaro bat egitera. Bertan Whilen Wundt irakaslea ezagutu zuen, eta hantxe sendotu zitzaion apaiz egin eta euskal kultura ikertzeko erabakia.

Lehenengorako ez, baina bigarrenarako ez zen giro 20ko hamarkadan zeren eta euskal gaiak ikertzea separatistatzat hartzen zen, baita zenbait eliza-girotan ere. Baina asmatu egin zuen JMBek interlokutoreak eta ikerketa-lagunak aurkitzen eta haien animoei esker jarraitu zuen aurreikusitako proiektuetan, gertuko beste batzuegandik kritikak jasotzen zituen arren.

Ezin da aipatu gabe utzi, Gerra Zibila piztean JMBek bizi izan zuen egoera. Gerrak, ohi denez, lanean harrapatu zuen JMB, Itziarren. Frentetatik ihesi, Iparraldera ailegatu zen itsasontziz. Denbora gutxirako egongo zela pentsatuta. Baina Gasteizen erregimen politiko eta sozial berrian ez zen ongi etorria izango, batek jarri ziolako salaketa bat (fitxa bat omen zegoen) JMBek sinpatia judeo-masoniko separatistak zeuzkalakoan. Kolpe latza JMBentzat. Barandiaran Fundazioak argitara eman duen *Abenduaren 31 Jose Miguel Barandiaranen bizitzan. Bere egunerokoetan idatziak (1924-1988)* delakoan argi ikusten da hainbat urtetan JMBek ez zuela ulertu zergatik zenbait eklesiatikok

²² Aizpurua 1999:35.

jokatu zuten hain modu bidegabeen bere kontra, Gasteiza itzultzea arriskutsu oso bilakatzearaino. Baina egoera latz hori ere aukera bilakatu zuen JMBek, halabeharrez, baina gogotsu, etengabe eta lan apalez ekin zion lanari. Berarekin erakutsi ez zuten abegikortasuna berak beste hainbesterekin erakutsi zuen, Saran emandako urteetan, bisitari guztiak janari xume baina bero batekin sarituz²³.

Iparraldean emandako urteetan, bere apaiz zerbitzuak eskaintzeaz gain (Sarako parrokian), hango euskara entzun, landu eta bereganatzeko aukera bilakatu ziren. Bistan da hainbat urte eman zituela (Gerra Zibiletik 1953ra, 17 urte) eta hango euskaldunekin harreman estua izan zuela; izan ere, erbesteratze hartan bere ikerketekin jarraitu, elkarriketak egiteari segida eman zion (inkesta etnologikoak, esan nahi baita).

Leben euskal gizona (Txertoa, 1985) liburuan arestian aipatutako joerak antzematen ahal dira. Lapurterazko adizkiak erabiltzen ditu askotan: (*daukuzu, daukute, zaiku, dauzkigute, zeuzkiguten* < diguzu, digute, zaigu, dizkigute, zizkiguten...), ez beti, hala ere. Grafia ere, Iparraldean erabiltzen dena izaten da, kontsonante osteko aspirazioa edo hasperena -h- hizkiarekin irudikatuz, edo Hegoaldean ahoskatzen ez den hasierako aspirazioa irudikatuz: *oinbarria, ethnia, ihizi, baro, hibai*... Lexikoari dagokionez ere, jatorriz lapurterazkoak diren hitzei ematen die lehentasuna kasu askotan, nahiz eta gaur egun Euskara Batuak onartutakoak izan: *ehiera* (<errot), *aunitz; elizaño* (<elizatxo); *hazkurri* (<elikagai); *ator* (<alkandora); *ehortzi* (<urperatu)...

23 Velez de Mendizabal Etxabe 2015:22-24.

4. Lana: balore-harrobia

Egun luzea, lan luzea
Euskal esaera zaharra

Orain arte adierazitako balore guztiak azkeneko atal honetan kokatzen ahal ziren, baina euren berezitasunarengatik aurreneko partean kokatzea erabaki dut. Izan ere, bere ehun urtetik gorako bizitzaldian JMBek, nagusiki, lan egin zuen: oparo, luze, iraunkor, zorrotz eta sakon.

Lana bilakatu zen bere bertuteak edo baloreak lantzeko harrobia, edo laborategia. Gaztetatik izaten zuen jakin-minak indarra ematen zion, gauzak ikertzeko, proiektuak diseinatu eta praktikara eramateko, lankideez inguratzeko, haiekin batera proiektuak partekatu eta diseinatzeko, talde-lanetan laguntza oparo eta elkartasuna adierazteko. Proiektuetan ez zion bere buruari **errazkeriarik** barkatzen eta liburu zein erreferentzia bibliografikoetan baieztatzen zena ez zuen aitzakia bezala erabiltzen kanpo lana saihesteko. Alderantziz, JMBek zerbait egin bazuen bere bizitza osoan horixe izan zen: lehenengo eskutik, zapata edo botaren zola gastatu, denbora pertsonekin, informanteekin xahutu eta kobazulo, Aralarreko landetan trikuharriak, eta bestelako monumentu megalitikoekin xerka ibili eta aztertu etengabe.

Esanguratsua da bere lehenengo ikerketa bere herriko Jentilbaratza deiturikoan. Ba omen zuen leku horren inguruko esaunden berri, “jentilak” han bizi izan zirela esaten zutenak. Bertara iketzera hurbildu eta, behaketa egin ostean, antzinako gaztelu baten hondakinak izan zitezkeelako hipotesia egin zuen. Pika txiki bat eta bi moneta ere aurkitu zituen²⁴. Gerora egindako beste ikerketen bidez, hipotesi hori demostratu zen. Baina esaunda eta elezaharren haritik tiraka, Aralarreko egingo zuen salto handik gutxira hainbat indusketa egitera eta Euskal Herriko arbaso zaharren arrastoen xerka.

Hori guztia, gainera, baliabideak alferrik eraldi barik, **austeritatez**, neurritasunez. Alemanian, Leipzig-en emandako hilabeteetan, bere gastueterako oso diru gutxi zeukan eta jateko bertako merkatura joan eta fruta erosi eta hori bakarrik jan egiten omen zuen. Horrela, Atauna itzultzean inoiz baino argalago ikusi zuten beren senitartekoek, pixka bat asaldatuta²⁵. 1917an, Aralarren aurreneko indusketak eta ikerketetan (Eguren eta Aranzadirekin), Gipuzkoako Aldundiak emandako 750 pezetekin moldatu ziren, 20 egunez ostatua eta peoiak ordaintzeko... sekula ere ez (20 urtez aritu ziren Hiru Handi horiek elkarrekin, gerrara arte) dieta izateko²⁶.

Hainbat proiektutan sartua egonik ere, eta hainbat ikerlarirekin sareak osatuta izan arren²⁷, onartu egin zuen Nafarroako Unibertsitatean irakasle izateko gonbitea (bertako

24 Aizpurua 1999:57-60.

25 Aizpurua 1999:41.

26 Aizpurua 1999:68.

27 Julio Caro Baroja, Juan Garmendia Larrañaga, Antonio Tovar eta Koldo Mitxelena bezalako ikerlari handiekin, adibidez, Vélez de Mendizábal Azkarraga 2015.

Euskal Hizkuntza eta Kultura Katedran) eta 1964tik 1978ra arte, Ataunen autobusa hartuta Iruñerako joan etorria egiten zuen zintzo-zintzo ostegun eta ostiralero²⁸, 74 urte zituenetik 90 urte bete arte, Euskal Etnologia irakastera. Hori ere probestu zuen lehenengo Etniker taldea sortzeko, auzolana eta talde-lanerako zuen joera berriro ere praktikara eramanez, eta eroapen handiz ikerlari (orduan) gazteak sustatuz eta gogoberotuz.

Atal hau nahi beste luzatzen den arren, JMBen lan-bizitza izugarri luze eta sakona baitzen, azkeneko alderdi bat nabarmentzera goaz: iraunkortasuna edo bere pertseberantzia. Erbesteralditik etortzean, eten egin ziren zenbait proiektu berriro martxan jartzea izan zen bere jarduna. *Eusko Folklore* aldizkaria berriro martxan jarri zuen 1955ean²⁹. 1978an, Eusko Ikaskuntza – Sociedad de Estudios Vascos berriro ere martxan jartzea lortu zuen beste batzuekin batera eta bera izendatu zuten etapa berriaren lehenengo lehendakaria.

Hau guztia, jakina, Kristau baloreetan sustraitutako pertsona izan zelako Barandiaran. Kultura desberdinetarako ukitze zuzenak, bestalde, ikuspegi diferenteak eskaini zizkion, eta gizakiaren aldeko apustu borobila egin zuen beti. Mina eta kaltea eragin ziotenak ere barkatzen ikasi zuen bere bizitzan zehar, kristau aginduari men eginez. Ez zen erreakzionario bat izan eta bere motibazioa ez zen ezezkorra sekula izan. Beti positiboa, maitasuna izan zen bere motibazioa. Kristaua izaki, Jainkoarekiko maitasuna, bere apaizgintzarekiko maitasuna zen bere itsasargian. Euskal semea izaki, euskal kultura eta hizkuntzarekiko maitasuna zen bere ipar orratza. Eta gizakia izaki, gizakiarekiko maitasuna eta errespetua zen bere lema. “Maitasuna maite izan zuen pertsona bezala gogora nazatela nahi nuke” esan ohi zuen. Zintzotasuna, zorrotasuna, onestasuna, solidaritatea, egia, justizia, ondo egindako lana eta balore katea luze bat da Barandiaran mugatzen duena.

28 Beguiristáin 2000:9.

29 Lehenengo etapa 1921 eta 1935 urteen artekoa izan zen.

BIBLIOGRAFIA

- AGUIRRE, Iurgi (2000): “Enrique Eguren Bengoa, el tercer troglodita” in *Euskonews & Media*, 65 zbk., <http://www.euskonews.com/0065zbk/gaia6505es.html>
- AIZPURUA, Jon; AIZPURUA, Jexux, 1999, *Barandiaran*. Biografiak, Donostia, Elkarlanean.
- AIZPURUA, Jon; AIZPURUA, Jexux, 2000, *Joxe Migel Barandiaran (1889-1991)*. Bidegileak bilduma, Eusko Jaurlaritz.
- AROZAMENA, Ainhoa (2016): “Sociedad de Eusko Folklore” in *Auñamendi Eusko Entziklopedia*, <http://www.euskomedia.org/aunamendi/110407>
- BARANDIARAN AMARIKA, Asier (2011): “On Joxemial Barandiaran eta herri-literatura” in *Euskonews*, 605. zenbakia: <http://www.euskonews.com/0605zbk/gaia60504eu.html>
- BARANDIARAN AYERBE, Joxemiel, 1928, *Mitología del pueblo vasco. II. Las piedras y los monumentos prehistóricos*. Laboratorio de Etnología de la Sociedad de Estudios Vascos, Asmoz ta Jakitez.
- , 1972-1984, *Obras Completas de José Miguel de Barandiaran*, Bilbao, La Gran Enciclopedia Vasca.
- , 1985, *Lehen euskal gizona*, Txertoa, Donostia, 2ª edición, 1ª en 1972.
- , 2009, *José Miguel de Barandiaran : diario personal: (1936-1953), durante los años de su exilio en el País Vasco continental*, Ataun, Barandiaran Fundazioa.
- BARANDIARAN IRIZAR, Luis, 1983, *José Miguel de Barandiaran. Patriarca de la cultura vasca*, Bilbao, Editorial La Gran Enciclopedia Vasca.
- BARANDIARAN IRIZAR, Luis (1995): *Cartas a José Miguel de Barandiaran (segunda etapa, 1952-1991)*. Kutxa Fundazioa, Donostia.
- BEGUIRISTÁIN, María Amor (ed.), 2000, *Curso monográfico de etnología vasca. José Miguel de Barandiaran*, San Sebastián, Colección Sara, nº 4.
- CARO BAROJA, Julio, 1963, *Barandiaran y la conciencia colectiva del pueblo vasco, en Homenaje a D. José Miguel de Barandiarán (Una jornada cultural en compañía del maestro)*, por “La Academia Errante”, San Sebastián, Editorial Auñamendi, col. Auñamendi.
- , 1982, *Sobre historia y etnografía vasca*, San Sebastián, Estudios Vascos, TomoXI, Txertoa.
- DE PABLO, Santiago (Koord.)(2016): *100 Euskal Sinbolo. Identitate, Kultura, Abertzale-tasuna*. Editoreak Tecnos, Madril.
- ESTORNES ZUBIZARRETA, Idoia (2016): “Pablo Pedro Astarloa y Aguirre” in *Auñamendi Eusko Entziklopedia*, <http://www.euskomedia.org/aunamendi/15761#1>

- ETNIKER EUSKALERRIA, 1993, *Juegos infantiles en Vasconia*, Bilbao, Labayru Ikastegia.
- IBARGUTXI, F., (2013): “Juan Manuel Etxebarria Ayesta”, in <http://www.euskomedia.org/aunamendi/36379>
- KALTZAKORTA, Xabier (1992): “Bizkaiko herri-ipu in idatziak”, in *Euskera*, 37 libk. (2. aldia), 477-496.
- MANTEROLA, Ander; ARREGI, Gurutz (2003): Vida y obra de D. José Miguel de Barandiaran. 1889-1991. Barandiaran Fundazioa, Colección Sara, nº 1.
- NIETO MARTÍN, Santiago; GONZÁLEZ PÉREZ, Josefa (2002): *Los valores en la Literatura Infantil. Estudio empírico. Técnicas y procedimientos de análisis*. Aral Editores, Valladolid.
- OLAIZOLA, J.M. “Txikilu” (2011): *Jose Migel Barandiaran. Herria bibotzean zuen jakintsua*. Elkar, “Gure pertsonaiak” bilduma, Donostia.
- TOVAR, A., 1974, “Discurso inaugural del I Coloquio sobre Lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica”, [<http://www.cervantesvirtual.com/obra/discurso-inaugural-del-i-coloquio-sobre-lenguas-y-culturas-prerromanas-de-la-pennsula-ibrica-0>].
- VÉLEZ DE MENDIZABAL AZKARRAGA, Jose Mari (2015): “Juan Garmendia Larrañaga” in <http://www.euskomedia.org/aunamendi/61765>
- VELEZ DE MENDIZABAL ETXABE, Zuriñe (edit.) (2015): *Abenduaren 31 de Diciembre. Jose Migel Barandiaranen bizitza Bere egunerokoetan idatziak [1924-1988]*. Barandiaran Fundazioa, Nafarroako Gobernua.
- UGALDE, Martín, 1974, *Hablando con vascos*, Barcelona, Ariel.
- ZUAZO, Koldo, 2003, *Euskalkiak. Herriaren lekukoak*, San Sebastian, Elkar.